

Essay De wortels van de westerse beschaving

Bron; De Groende Amsterdammer 24 juni 2009

Van wie is de Renaissance?

Volgens Barack Obama heeft de islam de weg bereid voor de westerse beschaving. Ook sommige historici denken dat de islam het Westen van de Middeleeuwen in de Renaissance heeft geloodst. Maar klopt dat wel?

door MACHTELD ALLAN

WAAROM IS HET toch dat de Organisation of the Islamic Conference (OIC), een verbond van 57 dictaturen met een afvaardiging bij de Verenigde Naties, er voortdurend op hamert dat ‘het Westen’ de Renaissance en de Verlichting aan de islam te danken heeft? ‘Moslims speelden een glorieuze rol bij de verspreiding van wetenschap en kennis, en van de edele waarden van tolerantie en vreedzame coëxistentie’, aldus de secretaris-generaal van de OIC. ‘Het volstaat om te zeggen dat de islamitische beschaving heeft bijgedragen tot de komst van de Renaissance en de Verlichting in Europa. Deze islamitische bijdrage spreekt boekdelen.’

Wat willen die moslimse dictators toch met ‘onze’ Renaissance en Verlichting? Michelangelo tentoonstellen in Damascus? De trias politica alsnog invoeren? ‘Onze’ vrijheden, ‘onze’ rechten? Nee natuurlijk. Het gaat om macht. Waar heeft het Westen toch die macht vandaan? peinst de islamitische dictator. Het moet de Renaissance wel zijn, de steen der wijzen van de westerse macht, omdat het Westen

rond het jaar 1500 de sneltrein nam vanuit Florence, vriendelijk zwaaiend naar ‘de rest’, die verbijsterd in de Middeleeuwen achterbleef. De bloei van het Westen die daarop volgde is een grove brutalisering van de politieke orde die Allah de wereld had toegedacht, dat is de orde waarin de moslims de baas zijn. Het ‘terugeisen’ van de Renaissance, met het argument dat deze islamitisch van oorsprong is, brengt die geschonden islamitische kosmos weer enigszins in balans. Het Westen mag dan machtiger zijn, het is ‘eigenlijk’ islamitisch. Alleen daarom al moet het maar eens uit zijn met de grapjes en de kritiek, vindt de OIC, die zich bij de VN vooral sterk maakt voor de beperking van de vrijheid van meningsuiting in het Westen.

Het helpt natuurlijk als machtige westerlingen het zelf ook beweren. ‘Als student van de geschiedenis’, sprak Barack Obama tot zijn moslimse gehoor in Caïro, ‘ken ik de schuld van de beschaving aan de islam. Het was de islam die het licht van de kennis door zo vele eeuwen heeft gedragen, en de weg vrijmaakte voor de Renaissance en de Verlichting van Europa.’ Woorden die bijna letterlijk uit de speech van de secretaris-generaal van de OIC lijken te zijn geplukt.

Niet alleen in de politiek vindt het idee van ‘de schuld van de beschaving aan de islam’ opgang, het wordt ook volop aan westerse universiteiten onderwezen. Neem bijvoorbeeld deze tekst, uit de inleiding van een onlangs verschenen boek, *The House of Wisdom: How the Arabs Transformed Western Civilisation*, van de Britse historicus Jonathan Lyons: ‘De komst van de Arabische wetenschap en filosofie veranderde het achterlijke Westen in een wetenschappelijke en technologische supermacht. Voor de eerste keer in eeuwen opende Europa haar ogen voor de wereld om zich heen. De Arabische wetenschap en filosofie heeft de christelijke wereld gered van onwetendheid en heeft überhaupt het idee van het Westen mogelijk gemaakt. Maar hoe velen van ons staan daar bij stil en erkennen de enorme schuld aan de Arabieren, laat staan dat wij die

terugbetalen?’

Een wat ongebruikelijke toon voor een historische studie. Wat vooral opvalt is het zwelgen in boetvaardigheid. Het betoog is vervat in bijna religieuze termen van dankbaarheid, schuld, redding, inzicht en verzoening. Net als in Obama's speech.

VORIG JAAR verscheen bij de gerenommeerde uitgeverij Seuil het boek *Aristote au Mont Saint-Michel: Les racines grecques de l'Europe chrétienne* van de Franse mediëvist Sylvain Gouguenheim.

Gouguenheim had tot dan toe alleen specialistische studies afgeleverd, onder meer over Teutoonse ridders. Ook hem was het overdreven eerbetoon opgevallen dat de islam in de academische geschiedbeoefening genoot. Dit had volgens hem geleid tot een nieuwe historische consensus (Gouguenheim gebruikt het woord 'vulgaat': de versie voor het volk) die langzaam was doorgedruppeld naar de schoolboeken. Deze vulgaat wilde dat de moslims de culturele erfenis van de Grieken hadden bewaard door Griekse geschriften in het Arabisch te vertalen, totdat christelijk Europa er in de Renaissance mee vandoor ging. De via de Arabieren verworven kennis werd vervolgens, heel ondankbaar, tegen de Arabieren gebruikt, in de vorm van de westerse machtsuitbreiding ten koste van de islam. Vandaar alle westerse schuldbekentenissen. *Aristote au Mont Saint-Michel* droeg geen nieuwe feiten aan. Gouguenheim wilde dit beeld ten behoeve van een algemeen publiek alleen maar corrigeren.

Ik som zijn conclusies op. Allereerst herinnert Gouguenheim eraan dat de islamitische veroveringen vanuit het Arabische schiereiland gepaard gingen met de geleidelijke arabisering van grote Griekssprekende gebieden. Kennis van de taal is natuurlijk het eerste instrument waarmee een cultuur wordt overgeleverd. Door het Griekse koine als spreektaal te verdringen heeft de komst van de moslims de overlevering van het Griekse erfgoed naar het westerse christendom

dus eerder bemoeilijkt.

Ten tweede: het christendom had een natuurlijke band met het Grieks, niet alleen omdat het evangelie in het Grieks is geschreven, maar ook omdat de Griekse filosofie via het neoplatonisme zijn weg had gevonden in het vroege christendom. Het overgrote deel van de vertalingen van het Grieks naar het Arabisch werd gedaan door gearabiseerde christenen. Het is dus onjuist om deze prestaties aan de islam toe te schrijven. Ten derde: het Grieks is nooit weg geweest uit Europa. Geheel los van een Arabisch corpus van ‘tussenvertalingen’ ontstond er al vanaf de vroege Middeleeuwen (de zogenaamde Karolingische Renaissance) een Europees corpus van rechtstreekse vertalingen vanuit het Grieks naar het Latijn.

De centrale figuur in Gougenheims boek is Jacques de Venise, een monnik die in de twaalfde eeuw de gehele Organon (de verzameling werken van Aristoteles over de logica) direct uit het Grieks vertaalde. Jacques werd geboren in Venetië, studeerde in Constantinopel en koos als zijn uiteindelijke standplaats het klooster van Mont Saint-Michel in Frankrijk, waardoor hij ook letterlijk de ‘missing link’ vormt in de overdracht van Aristoteles van het Griekse naar het Latijnse cultuurgebied. Albertus Magnus en Thomas van Aquino werkten met zijn vertalingen.

Ten vierde: omdat de islam zichzelf beschouwt als een volmaakte religie wordt binnen de islam de wetenschappelijke nieuwsgierigheid naar andere culturen systematisch ontmoedigd. De Arabieren hebben bijvoorbeeld vanaf hun verovering van Egypte in de zevende eeuw ruim duizend jaar gestaard naar vreemde poppetjes op oude tempelmuren zonder zich een ogenblik af te vragen wat ze betekenden. De Ilias en Odyssee werden nooit in het Arabisch vertaald. Prestaties van individuele moslimse wetenschappers zijn tot stand gekomen ondanks de islam, in strijd met de islam, of omdat moslimse patronen het onderzoekswerk politiek nuttig achtten. Het veelgeroemde Bayt al-Hikma (‘Huis der Wijsheid’) in Bagdad, dat in

de achtste eeuw werd opgericht door de Abbasidische kalief, was geen voorloper van de Europese universiteiten, maar (net als de Azhar-universiteit die in Obama's speech zo geroemd werd) een madrassa waar alleen 'islamitische wetenschappen' werden onderwezen. Gouguenheims pittigste stelling is dat de westerse, romantische ophemeling van de islam, die rijkelijk onschuldig begon in de Verlichting, uiteindelijk uitmondde in de 'beschavingsthese' van de Duitse wetenschapster Sigrid Hunke in haar boek *Allahs Sonne über dem Abendland* (1960), waarin zij de grote schatplichtigheid van Europa aan de islam uit de doeken doet. Dit boek wordt door Gouguenheim de grote voorloper genoemd van de 'vulgaat' die nu opgeld doet in de Europese geschiedschrijving over de islam. Daarbij moet men weten dat Hunke een oud-nazi was. Als SS'er was ze in dienst geweest van de Forschungsgemeinschaft Deutsches Ahnenerbe, het wetenschappelijk instituut dat was opgericht om onder meer de rassenleer wetenschappelijk te onderbouwen. Hunke zag in de islam een vehikel voor de vernietiging van het joods-christelijke in de cultuur en het herstel van de 'echte' Europese godsdienst, het (Germaanse) heidendom. Ondanks haar verleden werd zij in Duitsland na de oorlog een veelgevraagd Midden-Oosten-expert. Ook in de Arabische wereld werd haar werk warm ontvangen. *Allahs Sonne* werd al snel in het Arabisch vertaald en verwerkt in een televisieserie. Boven Gouguenheims hele werk zweeft de voor de hand liggende vraag dat als het waar is dat de westerse cultuur haar bloei te danken heeft aan het Griekse erfgoed, en als het waar is dat dat erfgoed niet tot ons zou zijn gekomen zonder de islam, waarom de islam, als intermediair immers in bezit gekomen van dit erfgoed, dan niet eenzelfde bloei als het Westen heeft doorgemaakt.

NADAT IN *Le Monde* een positieve recensie was verschenen onder de kop *Is het Westen schatplichtig aan de islamitische wereld?* waren de rapen gaar in de Franse academische gemeenschap. In de krant

Libération verscheen een lange petitie tegen het boek onder de titel Ja, het Westen is schatplichtig aan de islamitische wereld, ondertekend door maar liefst 56 academici van de École normale supérieure (ENS) te Lyon, waar Gouguenheim zelf ook doceerde. In de petitie werden de conclusies van Gouguenheim niet inhoudelijk aangevochten. De meeste ondertekenaars hadden ook alleen maar de recensie in Le Monde gelezen. Wel werd hij beschuldigd van ‘waardeoordelen’, ‘discutabele methodiek’ en het aanwakkeren van ‘xenofobie’ en ‘islamofobie’. Verder riep de petitie op tot een ‘diepgaand onderzoek’ naar de ideologische posities van Gouguenheim met het doel verdere reputatieschade van de ENS te voorkomen en ‘de pedagogische rust’ te herstellen.

Het was duidelijk dat Gouguenheim met zijn onderzoek crimethink had gepleegd. Het meest aanstootgevende was dat hij het idee van de – openstaande – schuld van het Westen aan de islam had ondergraven. De petitie laat ook nog iets anders zien. Blijkbaar geloven de ondertekenaars dat het mogelijk is door middel van petitie, demonstraties, rechterlijke uitspraken, democratische meerderheidsbesluiten of andere machtswoorden het verleden opnieuw te creëren, in een vorm die meer tegemoet komt aan de huidige ideologische of politieke behoeften. Het zou grappig zijn als het niet zo griezelig was: ‘In naam van vrede en gelijkheid, tegen racisme en xenofobie, eisen wij dat de islam in de Middeleeuwen een heel erg grote bijdrage aan de Europese cultuur heeft geleverd en dat we zonder de islam nog steeds barbaren waren geweest!’ Na een tegenpetitie van Gouguenheims studenten en een rits steunbetuigingen van andere academici, onder wie de filosoof Rémi Brague, is de storm nu geluwd, maar ‘het kwaad is geschied’, zoals Le Figaro schreef in een samenvattend artikel. Gouguenheim is voor altijd ‘gemarkeerd met het rode ijzer van de verdenking’, en ‘was dat niet precies de bedoeling van de petitionarissen?’

Intussen is die hele vulgaat, het verhaal over de schatplichtigheid van

Europa aan de islam, niet alleen onjuist op feitelijk niveau, maar ook op geschiedfilosofisch niveau. Aan wie of wat heeft Europa de Renaissance te danken? is misschien wel helemaal een verkeerde vraag.

Wie het over de Renaissance heeft, komt al gauw uit bij de Zwitserse kunsthistoricus Jacob Burckhardt (1818-1897). In zijn klassieke statement over de Renaissance, *Die Kultur der Renaissance in Italien* (1860) neemt Burckhardt stelling tegen elke gepolitiseerde vorm van geschiedbeoefening. Hij beschrijft de Italiaanse Renaissance-mens als de moderne mens pur sang, gretig 'ontdekker van zichzelf en de wereld', die vertrouwend op zijn eigen redelijke vermogens tot grote prestaties kwam, anders (maar niet per se gelukkiger) dan de Middeleeuwer, die 'onder een sluier van fatalisme hoopte en bad, dat de Paus en de Keizer de komst van de Antichrist zouden tegenhouden'.

Verborgen in het boek zit een politiek tegendraadse, anti-hegeliaanse geschiedopvatting, die Burckhardt later dieper zou uitwerken. Net als Gougenheim kreeg Burckhardt te maken met de propagandisten van gelijkheid, democratie en vooruitgang. De periode van de Renaissance mag onder geen beding hiervoor worden ingezet, vindt Burckhardt. Hij heeft hierbij in de eerste plaats zijn eigen tijdgenoten op het oog, de propagandisten van de burgerrevoluties, die zoals alle goede politieke propagandisten een beroep deden op het verleden om hun zaak kracht bij te zetten. Ook in de Renaissance had men zich bevrijd uit de ketenen van de Kerk en de feodaliteit, was hun redenering, en had die Renaissance geen oogverblindende cultuur opgeleverd? Maar volgens Burckhardt is het een 'waanidee' om te denken dat de ene beschaving haar vervulling vindt in de andere. Alsof de Middeleeuwer duizend jaar in het halfduister wanhopig had gesmacht naar het licht van de Renaissance, en alsof ze in de Renaissance 'eigenlijk' de burgerlijke gelijkstelling van de negentiende eeuw aan het voorbereiden waren. Het is juist dit teleologische denken, de idee dus

dat de geschiedenis zich voortdurend voltrekt in de richting van een 'uitkomst', waaraan de Renaissance-mens zich met succes had ontworsteld. De historicus moet daarom de Renaissance niet beschrijven als een vehikel van de Verlichting, net zo min als hij de Klassieke Oudheid moet beschrijven als een vehikel van de Renaissance. Voor elke periode of beschaving geldt: 'Laat ons aannemen dat deze bestond, tenminste voornamelijk, voor zichzelf en niet voor ons', zoals Burckhardt schrijft.

OP DE VRAAG wie 'Florence' mogelijk hebben gemaakt, is dus maar één antwoord mogelijk: een paar dozijn Florentijnen. Wie zich cultureel erfgenaam wil noemen van de Renaissance zal zich met hen dienen te verstaan, door middel van een geconcentreerde bestudering van hun materiële nalatenschap, precies dus wat Burckhardt zelf deed. Je kunt je cultureel erfdeel niet eventjes onder de uitoefening van politieke druk ophalen bij de VN, zoals de organisatie van moslimlanden (OIC) doet: beschaving gaat niet per politieke besluitvorming.

Samenvattend zou je kunnen stellen dat de hele erflaterdiscussie, zoals die nu op hoge toon wordt gevoerd, door Burckhardt ongeldig wordt verklaard. Men móet beschavingen met elkaar vergelijken, sterker nog: de belangstelling voor andere beschavingen is precies wat een 'hogere' cultuur kenmerkt en prolongeert, maar men kan de ene beschaving niet verantwoordelijk stellen voor de bloei of de ondergang van de andere. Bloei en ondergang van een beschaving liggen besloten in haar eigen cultuur.

Het is dus onzin om de Arabieren of de islam te bedanken voor de Renaissance, voor de bloei, en zelfs voor het hele bestaan van het Westen, zoals Jonathan Lyons wil, maar het is net zo goed onzin om de islam de schuld te geven van de eventuele neergang van het Westen. In Die Kultur der Renaissance komt de islam niet voor, maar in zijn Weltgeschichtliche Betrachtungen noemt Burckhardt de islam

‘de triomf van de trivialiteit’, onder meer omdat in de islam macht wordt aangezien voor grootheid. ‘Grootheid’ is een typisch burckhardtiaans begrip, dat een zedelijk ideaal uitdrukt dat zowel een individu als een cultuur kan betreffen. Een cultuur is juist ‘groot’ door haar deemoed, wanneer ze namelijk de mogelijkheid heeft ‘om zichzelf in concentratie te leren kennen en tot een ander over te gaan’, dus uit zichzelf te treden. Dat klinkt mystiek, en misschien is het dat ook wel. Een ‘triviale’ cultuur als de islam daarentegen heeft aan zichzelf genoeg. Als een beschaving bezwijkt aan de islam, schrijft Burckhardt, dan wás de cultuur van die beschaving, in dezelfde ‘demonische hoogmoed’, al getrivialiseerd.

Getuigenissen van schaamte en schuld van niet-moslims vis á vis de islam zijn niet van gisteren. Burckhardt schrijft: ‘Het sterkste bewijs van de reële, extreem despotische macht in de islam is het feit dat het in staat is geweest in zulke grote mate de hele geschiedenis (gewoonten, religie, vroegere manieren om iets te bekijken, vroegere verbeelding) van de volkeren die ertoe zijn bekeerd, te invalideren. De islam heeft dit alleen kunnen bereiken door in hen een nieuwe religieuze arrogantie in te prenten die sterker was dan al het andere en hen bewoog zich te schamen voor hun verleden.’

Het is slechts een dun lijntje tussen deemoed en schaamte. Een deemoedig inzicht in de eigen imperfectie maakt een cultuur ‘groot’, omdat men daardoor gaat winkelen achter de eigen horizon, maar in schaamte heeft ze zichzelf vernietigd. Burckhardts visie op culturen is bepaald geen oproep tot het triomfalisme van de schaamte voorbij en wij zijn het beste in het Westen. Integendeel: het is precies zulke hoogmoed die haar ten val brengt en waarin de islam al eeuwen kwijnt.